

MORILE DE APĂ DE PE VALEA COMĂNEI—ȚARA OLTULUI

CONSTANTIN CATRINA
ALEXANDRU BUSILA

Situate cot la cot, cele două localități : Comăna de Jos și de Sus, formează în cadrul așezărilor din Țara Oltului, o microzonă cu un puternic specific etnografic ale căror trăsături comune nu rămân izolate, ci se pot studia pe cea mai întinsă zonă, ce cuprinde satele de-a lungul și de la poalele munților Perșani și Făgăraș, încinse către Ardeal de briul bătrînului Alutus, ținut cunoscut sub denumirea populară de Țara Oltului.

Pămîntul din „Lunca Oltului“ și de pe dealurile domoale situate la poalele munților Perșani, a favorizat acest colț de „Țară a Oltului“, „Numele cel mai vechi și mai autentic... așa cum a viețuit și s-a transmis prin localnici în conștiința generală“¹, practicarea unei agriculturi roditoare, iar pășunatul bogat, extins mereu prin defrișarea și curățitul unor porțiuni din întinsele păduri ale Comănei de Sus care în 1933 totalizau 5.776 jugăre², a dus la stimularea creșterii animalelor între care oieritul ocupînd în statistica generală locul cel mai de sus al diagramei respective.

Străbătînd de la un cap la altul cele două sate, pîriul „Valea Comănei“ ce se varsă în Olt, cu debitul său propice dezvoltării și răspîndirii instalațiilor țărănești (mori, pive, joagăre) a favorizat și o roire permanentă a acestor instalații³ de prelucrare sporită a semințelor, a lemnului ca și alte îndeletniciri (cărbunăritul, vărăritul, fasonatul lemnurilor etc.). Și cum un monografist al Comănei de Sus menționa că „lipsa unor ape de oarecare însemnătate, au determinat viața economică a acestei⁴ localități, renunțăm ușor la afirmația subliniată, alăturîndu-ne celor consemnate de Ște-

fan Mateș cînd apreciază că : „în Țara Oltului“ nu e vale sau rîu, care să nu fie plin de mori sau pive“ ⁵.

Această realitate etnografică subliniată prin „numărul și varietatea de unelte iscodite sau folosite“ de om, conturează și caracterizează totodată specificul poporului nostru ce cunoaște istoria acestor instalații încă din epoca daco-romană.

„Se cunoaște, astăzi, — de exemplu — în urma cercetărilor arheologice, istorice, geografice, lingvistice și nu mai puțin cele etnografice, că toți munții și zonele învecinate acestora de pe teritoriul României, viața omenească s-a desfășurat prin activitatea economică-productivă (agricultura-montană și de șes, creșterea vitelor și păstoritul, exploatarea lemnului, metalurgia, culesul fructelor, vînătoarea și pescuitul etc.), în deplină continuitate.

În acest fel se explică faptul, că în cadrul regiunilor și zonelor etnografice din cuprinsul și din preajma Carpaților, în depresiuni intermontane, pe cursuri de apă, întîlnim pînă astăzi un mare număr de instalații tehnice țărănești, care dovedesc, prin construcția și proprietatea uneltelor, ingeniozitatea și talentul creator al zecilor de mii de meșteri anonimi. Instalațiile se grupează adeseori tipologic, pe mari suprafețe, dovedindu-se a fi caracteristice ambilor versanți carpațici, fapt care nu este de loc întîmplător, atît din punct de vedere etnografic cît și istoric“ ⁶.

Drumul parcurs de evoluția acestor instalații este îndelungat dar bogat în ingeniozitate la care și-au adus contribuția deopotrivă românii, maghiarii și germanii acestor meleaguri românești.

„Se știe că de la vechea tehnică de zdrobire a boabelor prin frecare cu pietre, ori de la cea de pisare, o dată cu dezvoltarea agriculturii și prelucrarea metalelor, căutarea de unelte perfecționate duce la inventarea morii acționate de apă, considerată, pe drept cuvînt, una din cele mai vechi invenții tehnice a omului“ ⁷.

Că morăritul a cunoscut mereu o ascensiune în inventarul general al instalațiilor țărănești, ne-o confirmă de-a lungul secolelor numeroase documente printre care urbariile Țării Făgărașului ⁸, alte lucrări privind economia acestui ținut etnografic românesc ⁹.

Iată, de pildă, urbariul din 1632 amintește că „În inventarul Comănei apare o moară de bîrne cu două roți, alta cu o roată“ ¹⁰, în cel din 1637, „În Comăna de Jos o moară cu două roți“ . . . iar „în Comăna de Sus o moară cu o piatră din vama căreia o pătrime e a morarului ¹¹, iar în urbariul din 1640, se notează : „Pe domeniul Comănei, (sînt) trei mori, două în Comăna de Jos, a treia în Comăna, de Sus, în total cu cinci pietre“ ¹².

Acest număr de mori consemnat prin urbariile Țării Făgărașului din 1632, 1637 după aproape o sută de ani îl găsim atestat prin „Conscripția locuitorilor din districtul Făgărașului și orașul Făgăraș făcută din ordinul Guvernului în 1721—1722 după cum urmează :

În Comăna de Jos „Sunt două mori cu câte o roată ; dintre acestea una aparține domnului de pământ, iar alta lui Ladislau Literatul“¹³ ; în Comăna de Sus, „Aici sunt trei mori, toate cu câte o piatră, dintre acestea una este a domnului de pământ, una a popii, iar a treia a boierilor“¹⁴.

Dacă în 1957, pe țară se înregistrează 3450 mori cu roți hidraulice, trebuie să notăm că 2787 din totalul prezentat, aparțin Transilvaniei de unde și constatarea că asemenea instalații au fost cultivate și păstrate cu mult interes pe aceste meleaguri¹⁴.

Mult mai târziu, adică la începutul secolului XX, pe întinsul Țării Oltului, se înregistrează 128 de mori țărănești din care înscrise 104 la camera de comerț iar 24 la camera de muncă¹⁶. Fără îndoială că asemenea rapoarte nu au reușit să cuprindă și să evidențieze în totalitate instalațiile respective, situație la care a contribuit și specificul acestora : cînd în creștere, cînd în descreștere, după puterea apei, după cantitățile de semințe ce le aduceau sătenii pentru măcinat, după dezvoltarea în zonă a unor instalații asemănătoare, după gradul de uzură al acestora, care a dus în multe situații pe morari la a renunța în practicarea acestor îndeletniciri cu rezonanță atît de specifică culturii materiale românești.

Cînd afirmăm că nu s-a reușit în general a se cuprinde în inventare asemenea instalații ne gîndim chiar la cercetarea noastră, care numai după o perioadă intensă de investigații, ne-a dat posibilitatea să depistăm și să inventariem pentru începutul secolului al XX-lea, un număr de 11 mori ce au funcționat deoparte și de alta a „Văii Comănelor“, număr neonorat chiar în cele mai recente studii românești de specialitate.

Sistemul atît de răspîndit în acest colț de Țară a Oltului, în ceea ce privește moara ca instalație tehnică țărănească este cel al morilor de apă cu roată verticală. Privind evoluția lor de-a lungul istoriei se cunoaște că „Morile hidraulice cu roată verticală cu transmiterea indirectă cunosc o deosebită răspîndire începînd cu feudalismul și continuînd în capitalism, în legătură cu dezvoltarea relațiilor și forțelor de producție, cu extinderea agriculturii cerealiere ș.a.m.d. Forța importantă de apă este la aceste mori mai mare decît la cele cu ciutură, ea fiind amplificată prin dimensiunile roții, captarea forței făcîndu-se în roată cu „aripi“ la care apa vine pe dedesubt, sau în roată cu „cupe“, deci cu admisie superioară. Randamentul mare, specializarea unor proprietari, duce la diferențieri sociale ale proprietarilor față de restul populației¹⁷.

Pentru cunoașterea instalației, a părților sale componente, a ingeniozității meșterilor populari în făurirea acestor instalații am ales pentru studiul nostru, ca tip al instalațiilor respective, moara lui Gheorghe Niciu, cunoscută în părțile locului, pe „Valea Comănelor“ în general, de „Moara Mijeștilor“, moară ce păstrează pînă astăzi elementele cele mai caracteristice ale instalațiilor studiate.

Despre vechimea acestor mori sau mai bine-zis, inventarierea lor ca proprietate, se precizează în documentele iobăgiei, că majoritatea acestor instalații erau „boierești, boierești-țărănești și numai în al treilea rînd țărănești sau preoțești“¹⁸ plătindu-se pentru fiecare dijmă cuvenită¹⁹.

Prin tradiție, proveniența acestor instalații se atribuie în exclusivitate morarilor țărani care le foloseau prin asociație sau prin moștenire de la mai mulți urmași. „Așa le-a pomenit și părinții noștri“, precizează informatorul Dionisie Socea din Comăna de Sus.

Dealtfel pe o grindă din pivnița morii lui Bușilă Nicolae, cunoscută și sub numele de „Moara Gubernăteștilor“, se poate citi și acum inscripția cu litere chirilice și latine „iunius 18—1879 Ion Mija Nicolae, Benedek Ianos“. Această inscripție ca și alte date culese de la informatorii noștri atestă cu prisosință colaborarea permanentă între morarii români din Țara Oltului și meșterii maghiari de pe aceste meleaguri, care prin iscusința lor au ridicat cu meșteșug durabile mori țărănești și au contribuit continuu la perfecționarea acestora

La data cînd pe „Valea Comănelor“ funcționau cele 11 mori de apă, mai existau asemenea instalații la Cuciulata 2 ; 3 la Veneția de Sus și de Jos și una la Grid „trasă de cai“.

ALEGEREA ȘI PREGĂTIREA LOCULUI PENTRU INSTALAREA MORILOR DE APĂ PE VALEA COMĂNELOR

Meșteșugul ca atare, morăritul, constă așadar din măcinarea boabelor cu ajutorul pietrelor mîinate de către forța apei prin intermediul roții hidraulice. Înlocuind „moriștile“ care în Comăna de Sus erau 2 (la Vicoaia și la Vică Socea), folosite în ultima vreme pentru mărunțirea sării de bucătărie ca și pentru animale, ridicarea morilor de apă pe această vale a însemnat un progres simțitor în dezvoltarea industriei alimentare țărănești.

Instalarea atîtor mori de apă pe „Valea Comănei“ nu este o întîmplare. Morarii, care erau și meșterii constructori ai acestor instalații au folosit cu pricepere toate proprietățile terenului de captare și dirijare a

apei, factori esențiali în trăinicia acestor instalații tradiționale. De remarcat că aproape toate aceste mori au fost construite în afara satului, către pădure și pe locuri unde râul avea căderea cea mai mare.

La acest loc de cădere a apei se construia la început „leasa“ (barajul), ce oprea apa și apoi se dirija pe iazul morii. „Leasa din șarampăi“ ce bara cursul râului pe toată lățimea sa, era orientată astfel încît să formeze un unghi cît mai ascuțit față de direcția de scurgere a acesteia. Așadar se evita orientarea frontală a lesii, care ar fi redus simțitor viteza apei și totodată ar fi însemnat o rezistență critică în viiturile mari provocate de apele ce puteau veni de la munte sau „de pe vale în sus“.

Cum se construiește leasa? Dintr-o margine în alta a albiei râului se bat două rînduri de „șarampăi“ din stejar cu o lungime de cca. 3 m. care după ce erau bătuți în pămînt, mai rămîneau de cca. un metru și jumătate. Virful „șarampăilor“, corespunzînd cu nivelul iazului. Între cele două rînduri de „șarampăi“ se lăsa o distanță de cca. 60 cm. care se umplea cu crengi de arbori, orientate în direcția apei și peste care se împletea din nuiiele de fag mai groase, „o cunună“, apoi se puneau din nou creci și iar „o cunună“, pînă se ridica „barajul“ la capătul de sus al șarampăilor. În partea de sus, după ce se termina întăritura cu lemne, se așeza apoi pămînt și paie, înfundînd bine „baza lesii“ în așa fel ca apa să nu poată a-și face loc de scurgere (de „urloi“).

Nu departe de leasă se săpa un șanț ce lega „iazul“ cu râul, loc ce se numea „șprenghi“ și care era folosit pentru a da drumul apei de pe iaz în cazul viiturilor mari, dar mai ales pentru abătutul apei de pe tot iazul, în vederea curățirii albiei acestuia sau pentru reparațiile ce se impuneau în mod deosebit pentru roata morii. Pentru asemenea situații, morarul folosea întreaga obște a satului care adunată „în clacă“ își aducea contribuția la întreținerea unor asemenea instalații țărănești. Cu o astfel de realizare în ceea ce privește captarea izvorului de energie, necesar punerii în mișcare a roților de moară, urma acum așezarea morii.

CONSTRUCȚIA MORII PROPRIU-ZISE

Tipul de moară specific „Văii Comănelor, este cel al morilor cu două sau o singură roată de apă cu cupe, fiecare roată acționînd o piatră de moară pusă în mișcare prin apa ce se aduce din iaz pe un scoc construit din scîndură de fag.

De reținut că aproape toate părțile componente ale morii respective erau lucrate numai din lemn, iar în cele mai multe cazuri chiar morarul pricepînd dulgherie și tîmplărie își lucra singur moara, ajutat doar de cîteva persoane în ridicarea lemnelor, a pietrelor de moară etc.

Ca esență lemnoasă ce se folosea în ridicarea instalațiilor respective amintim lemnul de brad, stejar, fag, arin. Cel mai căutat însă era lemnul de stejar fiind socotit ca un lemn tare ce rezista la intemperiile vremii, la „carii“, iar la cioplire, „nu așchia“.

Roata morii, se confecționează din „8 colaci“, din lemn de stejar, fiecare roată avînd de la 16 pînă la 32 cupe și tot atîtea trepte. „Colacii“ se petreceau doi cîte doi prinși în cuie de lemn. Mai tîrziu, pentru fixarea lor cît și pentru a le da o rezistență mai mare s-au întrebuițat patru drugi de fier cu „șiroafe“, de aceeași lungime ca a roții (80 cm.) și două rafuri tot din fier cu diametru de 2 m., late de 6 cm. și care erau aplicate pe dunga colacilor. Cupele cu treptele respective forma un unghi de 90°, iar vîrfurile acestuia se fixa pe fața colacului în așa fel ca de la vîrfurile unghiului la marginea colacului să fie o distanță egală cu lățimea colacului. În partea din interior a colacilor era bătut în cuie din scîndură de brad, bine încheiat, „fundul roții“ iar micile crăpături rămase, fiind astupate cu mușchi de pe copaci. La rîndul lor, „colacii“ erau prinși cu patru cruci de fusul roții, bine fixate cu pene. Atît fusul cît și crucile erau lucrate numai din lemn de stejar.

De reținut că debitul de apă ce cade într-un minut pe roată este aproximativ de 1—2m.³ sub forța căreia, pietrele de moară făceau 5—10 rotații pe minut. Cu o singură piatră în acest ritm se măcinau două ferdele de boabe pe oră, adică cca. 5 saci pe zi-lumină. Așadar cantitatea pentru măcinat, mai mare sau mai mică, depindea în mod cert de mărimea roții, de debitul de apă și implicit de lucrul pietrelor.

Fiind partea cea mai expusă intemperiilor vremii, o astfel de roată dura 8—10 ani, după care se înlocuia.

„Fusul“ se sprijinea apoi cu cei doi „cepi“ fixați cu ajutorul unor „verigi de fier“, pe o „periniță“ de lemn din fag, fixate în scobiturile de la „patul“ și „căpățiul“ fusului, așezate în partea dinafară și din interior a acestuia. Pentru ca „cepii“ să nu se încingă sau să se tocească prea repede, din cauza frecării, primeau apă continuă sau se ungeau cu alte uleiuri sau unsori.

La capătul din interior, pe fus, era fixată una dintre cele mai importante părți ale morii și anume, „roata cu măsele“ („fuștea pietrelor“). Studînd lista ilustrațiilor anexată aici, se poate observa în mod clar cum

roata cu măsele „se îmbucă“ cu „valul“ care la rîndu-i este fixat pe „fuște“. De foarte mare importanță în acest angrenaj rămîne însă felul cum cele două pietre suprapuse se pot regla mai bine, de acest lucru depinzînd în mod hotărîtor, calitatea făinii obținută la moara cu pietre și roată mînată de apă.

Ca parte componentă importantă, fusul primei roți are o lungime aproximativă de 3,50 m., iar al doilea fus, de 2,50 m., ambele avînd un diametru de 30 cm.

„Fuștea“, un ax pătrat și zimțat se sprijină la capătul de jos pe „punte“ (o grindă din lemn de stejar în poziție orizontală) și apoi înfiptă în „săpuneci“ (o bucată de oțel) care la rîndu-i este fixată în „tigaie“. Fiind singurele părți din „fier pe fier“, din întreaga instalație, există obligația pentru morar de a unge mereu aceste locuri cu diferite uleiuri, cumpărate sau preparate în gospodăria sa.

„Puntea“ se sprijină apoi cu cele două capete pe alte două grinzi lucrate tot din stejar în așa fel că prin manipularea unor pene, aceasta se poate fixa mai la stînga sau mai la dreapta, condiționînd poziția perfect orizontală a pietrei deasupra. Dintre cele două grinzi, pe care se sprijină „puntea“, una este fixă iar cealaltă putînd fi ridicată cu o „manetă“ mai în sus sau mai în jos, reglîndu-se și totodată potrivindu-se distanța dintre cele două pietre.

„Valul“ este compus din două capete „din bubă de arine“ pentru a nu crăpa, și din șase „siștori“ din lemn de corn, legate bine în două cercuri de metal. „Valul“, se fixează apoi pe „fuște“ cu pene și cu „pap“ (lipici), bine centrat. În acest loc „fuștea“ este zimțată, împiedicînd astfel alunecarea „valului“ în jos. Dar pentru a se obține o potrivire perfectă între val și „roata cu măsele“ între „siștorii“, se folosea „vincălu“ cu care se obține o cuplare „ca o curea“, aici stabilindu-se totodată aceeași distanță între „măsele“, dar și între „siștori“.

Dar fiindcă deosebita calitate a făinei depinde în mod substanțial de felul cum sînt așezate și lucrate pietrele destinate pentru morăritul tradițional, expunem mai jos tehnica realizării și așezării acestora în moara de apă. Mai întîi precizarea că pietrele de moară („chetrele“) erau aduse fie de la Sebeș de lîngă Ineu (Arad), fie de la Ciceu sau de pe „Valea Comănelor“ de la locul numit „Dabij“. Înainte de instalare, aceste pietre trebuiau însă „puțuluite“ (șlefuite) cu niște ciocane în vederea rotunjirii.

De reținut că, aproape toate morile de apă de pe „Valea Comănelor“ aveau două perechi de pietre: una pentru porumb și uruială de esență mai tare și una pentru grîu, mai moale. Fiecare pereche de pietre se puneau în mișcare de cîte o roată de apă, separată.

„Cheatra de jos“ — de exemplu, — era fixată pe „foastăne“ groase din stejar în care era scobită de mărimea și forma pietrei respective și care umplută apoi cu lut amestecat cu chetriș, forma „podul chetrilor“. Mai înainte de a se așeza piatra „în culcușul ei“, scobitura respectivă se umplea cu „lut amestecat cu chetriș“ peste care se așeza piatra de moară respectivă. Așezată în acest loc, piatra de moară era legată apoi în niște colaci de lemn și fixată cu pene.

Prin „gaura chetrierii de jos“, trecea apoi „fuștea“ încadrată de către „gînjău“, acesta fiind construit din lemn de mesteacăn. Pentru a evita încălzirea acestor părți, datorită frecărilor, se folosea ungerea cu seu de oaie, apoi cu o bucată de pănură se acoperea „gînjăul“, rămînînd în afară capătul „fuștii“. Potrivirea perfect orizontală a pietrei de jos se făcea cu ajutorul „țircălăului“, iar potrivirea perfect orizontală cu „cumpăna de apă“ (boblobocul).

Pe capătul de sus al „fuștii“ (mai îngust și de formă pătrată), era fixată „pîrpălița“ pe care se așeza apoi „chiatra de sus“, bine înpanată.

„Sînul chetrierii“ era mai adîncit, lucrat cu „gheunoiul“ și „buzduganul“. „Fața chetrierii“ era prevăzută cu 6—8 „răvăși“ (adîncituri curbate) late de 5 cm. Începînd din interiorul curburii, „răvașa“ se adîncea din ce în ce mai mult, ajungînd pînă la 1 cm. Celelalte părți din „fața chetrierilor“ erau brăzdate cu niște șențulețe mici de 1—2 mm., realizate cu ciocanul de fier bine ascuțit și călit la fierar. De felul în care morarul „fereca chetrierile“, depindea atît calitatea cît și cantitatea făinii ce se măcina. Expusă atîtor „ferecături și toceli“, piatra de moară rezista totuși cîțiva zeci de ani.

PREGĂTIREA SEMINTELOR PENTRU MĂCINAT

Cerealele sau „bucatele“, cum li se mai spune prin partea locului, după ce erau „îmblătite“ (treerate) se depozitau fie în jimnițe (coșuri mari din nuiele) sau în saci. Din cînd în cînd semințele din jimnițe și saci sînt gărgărițe. Păstrarea semințelor este mai sigură „în boabe“ decît „în făină“. mișcate, aerisite, vînturate pentru a nu se „jilăvi“, sau a fi mîncate de

Pentru nevoile gospodăriei, din cînd în cînd, oamenii se deplasau la moară și măcinau diferite cereale în cantități felurite. Griul pentru pîine, porumbul pentru mămăligă iar „uruiala“ (amestecătură de porumb, orz, ovăz, uneori fasole, mazăre, sîmburi de „lobeniță“ sau „bostan“) pentru creșterea porcilor, a animalelor în general.

Transportul se făcea în exclusivitatea în saci, cu spinarea sau căruța, trasă de cai, boi, bivoli. La moară însă, din cauza aglomerației, fie din cauza mulțimii celor care trebuiau a măcina sau a ritmului de lucru încet, gospodarii din localitate, lăsau povara la moară și reveneau pe cînd morarul le trimitea vorbă că au măcinișul gata. Cei mai departe dintre clienții morarului, dormeau fie în moară pe saci „și mîncau din traistă” sau erau găzduiți pe la oamenii din sate. Uneori însă, se așteptau chiar și săptămîni pînă venea rîndul pentru a se măcina, de unde și zicala: „La rînd ca la moară”. În cazuri de forță majoră: moarte, nuntă, oamenii respectivi „erau măcinați cei dintîi”.

Anotimpul cel mai aglomerat pentru măcinat era toamna, cînd moara nu se oprea deloc. Au fost situații cînd după această perioadă din cauza slabei afluențe la moară, îi obliga pe morari să meargă cu căruțele pe sate pentru a aduna pentru măciniș, iar locuitorii satelor îl cunoșteau pe morarul lor, după sunetul clopotului ce era așezat în capătul oiștii carului. Desigur, preferința era pentru morarul care măcina o făină de calitate. „Făina, aduce clienții”, ne preciza morarul Bușilă Nicolae din Comana de Sus. „Cea mai bună făină de porumb se socotea aceea care era măruntă și aspră, iar din grîu, făina cu tărîța lată” precizează același informator.

În situațiile cînd morarul transporta singur cerealele pentru măcinat, semnul de recunoaștere pentru restituirea sacilor respectivi îl constituiau diferitele motive geometrice țesute în război pe saci de către femeile satului. Aceste ornamente fiind cunoscute sub numele de „semne de proprietate” și care se mai întîlneau și pe țesăturile ce se duceau la piuar, pe poarta gospodăriei, pe casă, pe unelte sau chiar pe lemnele tăiate din pădure. Printre aceste ornamente, amintim: vergile (dungii) cu negru sau roșu, galben, țesute pe latul sau în lungul pînzei de sac; flori stilizate geometric realizate cu o cromatică felurită. Se cunoaște pînă astăzi că Nise al Socii și Gheraste din Comana de Sus aveau sacii cei mai înflorați cu **șetrangă, raci, flori cu cinci capete, păstărnici, inițialele numelui și prenumelui proprietarului sau numărul casei**. Se mai deosebeau sacii oamenilor de pe sate și după ața de legat gura sacului care era împletită „în coada fetii” și de diferite culori. În ultimii ani se întîlnește tot mai mult însemnarea sacilor cu inițialele proprietarului și numărul casei scrise pe pînza sacului cu creion chimic, sau cu o culoare neagră.

În ceea ce privește capacitatea sacilor pentru transportat cerealele la moară, acestea erau în majoritatea cazurilor de 4 ferdele adică de 72 cofe, din care se obțineau după măcinat 70—75 kg. de făină.

Iată acum drumul ce-l realizează boabele prin întreaga instalație pînă se obține făina de grîu sau de porumb: grăunțele aduse pentru măcinat sînt turnate din sac în coșul morii ce avea o capacitate de 8 ferdele doi saci). „Coșul“ era fixat pe un suport cu patru picioare la baza căruia se afla „corletul“, un dispozitiv (regulator) care permitea căderea boabelor într-o cantitate mai mare sau mai mică în „gura pietrei“, iar de aici în „sînul pietrelor“ unde ajung toate semințele pentru măcinat. Pentru a rezista la frecare „titirezul“, este prevăzut la capătul de jos cu un „ghicaș“ (piatră tare). Din acest loc, datorită forței centrifuge cît și „pîrpăliței“, boabele sînt aruncate între pietre unde sînt zdrobite și transformate în făină. Apoi, aruncată afară pe „chișcătoare“, făina cade în „lada de făină“, de unde cu o lopățică este luată și încărcată în sacii de făină. Mai precizăm că sub acelaș acoperiș al morii constituit în trei sau patru ape se afla locuința morarului despărțită de unul dintre pereții morii printr-o ușă prin care se auzea de fiecare dată clopotul morii „semn că s-a gătat de pe coș“.

La unele mori de pe „Valea Comănelor“, de exemplu, la „Moara Mijeștilor“ li s-au mai adăugat lîngă roata de apă și alte instalații țărănești ca, joagăr de tăiat scînduri, pive de haine. După 1920, se înregistrează în evoluția acestor instalații și apariția unor „mori de foc“, iar mai tîrziu chiar a unor mori mult perfecționate. Ceea ce socotim însă interesant pentru istoria morilor de apă este faptul că și în această epocă de modernizare crescîndă o morăritului, roata de apă nu a încetat a funcționa iar în prezent se remarcă interesul pentru păstrarea și funcționarea acestor instalații de morărit tradiționale în vederea măcinatului diferitelor semințe necesare oamenilor ca și pentru creșterea animalelor din sectorul zootehnic al cooperativelor de producție.

Dar acest interes pentru valorificarea instalațiilor tradiționale de pe „Valea Comănelor“, găsește o apreciere deplină în Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu din 23 noiembrie 1970, prin care se solicită conducerilor agricole, a organelor de stat mai mult sprijin gospodăresc și inițiativă în menținerea și dezvoltarea unor activități industriale care să valorifice toate resursele locale de produse și materii prime²⁰.

Mobilizați prin documentele de partid și de stat, bazați pe interesul ce-l dovedesc țărani cooperatori pentru producția materialelor de construcție, pentru dezvoltarea meșteșugurilor sătești, va trebui acționat în mod hotărît și consecvent în ceea ce privește valorificarea tuturor resurselor locale pentru stimularea materială și spirituală a miilor de mîini îndemînatice din cooperativele agricole de producție, a altor categorii de oameni ai muncii.

MORILE DE APĂ DE PE VALEA COMĂNEI — ȚARA OLTULUI

— Rezumat —

Străbătînd de la un cap la altul cele două sate Comana de Jos și de Sus, pîriul „Valea Comănei“ ce se varsă în Olt, cu debitul său propice dezvoltării și răspîndirii instalațiilor țărănești a favorizat o roire permanentă a morilor și pivelor de prelucrare a semințelor, a lemnului ca și alte îndeletniciri (cărbunăritul, vărăritul, fasonatul lemnului etc.).

Această realitate etnografică subliniată prin „numărul și varietatea de unelte iscodite sau folosite“ de om, conturează și caracterizează totodată specificul poporului nostru, al interpătrunderilor interetnice stimulate pe aceste meleaguri de-a lungul veacurilor.

Prezentarea etnografică a acestor instalații țărănești a căror istorie începe încă din epoca daco-romană, o socotim cu atît mai folositoare, cu cît documentele de partid și de stat ne atrag atenția în mod consecvent asupra modului de valorificare și de dezvoltare a tuturor resurselor locale de produse și materii prime.

NOTE

1. Ștefan Mateș. Trecutul Țării Oltului, în culegerea de Studii monografice : Drăguș un sat din Țara Oltului (Făgăraș), București, 1945, p. 9.
2. Gligor I. O monografie : Comăna de Sus, județul Făgăraș, București, 1933, p. 9.
3. Constantin Catrina, Petre Dan Idu, Al. Bușilă. Pivele de pe Valea Comănelor — Țara Oltului, în : Aluta, Sf. Gheorghe, 1970, p. 313.
4. Ibidem, 2, p. 5.
5. Ștefan Meteș, op. cit., p. 132.
6. C. Irimie. Cercetări etnografice privind istoria tehnicii populare la români, în : Cibinium ; Sibiu, 1967/68, p. 13.
7. C. Irimie. Anchetă statistică în legătură cu rețeaua de instalații tehnice populare acționate de apă pe teritoriul României, în : Cibinium, Sibiu, 1967/1968, p. 417.
8. Prodan D., Urșuțiu Liviu, Ursuțiu Maria. Urbariile Țării Făgărașului, vol. I, 1601—1650, București, 1970.
9. D. Prodan. Iobăgia în Transilvania, în sec. XVI, București, 1967, vol. I, p. 338, 342 ; Ibidem, vol. II, p. 19 ; Al. Bărbat. Dezvoltarea și structura economică a Țării Oltului ; Cluj, 1938, p. 155—163—164.
10. Ibidem, 8, p. 57.
11. Ibidem, 8, p. 59.
12. Idem 11.
13. Ștefan Meteș. Situația economică a românilor din Țara Făgărașului, vol. I, Cluj, 1935, p. 39.

14. Ibidem, 13, p. 42—43.
15. Ibidem, 7, p. 423.
16. Al. Bărbat. Dezvoltarea și structura economică a Țării Oltului, Cluj 1938, p. 163.
17. Ibidem, 7, p. 423.
18. Ibidem, 8, p. 59.
19. Idem, 18.
- 19a. Károly Kós. Pietrăritul și pietrele de moară din Ciceu, în : Anuarul muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1959—1961, Cluj, 1963, p. 79.
20. Nicolae Ceaușescu. Expunerea cu privire la îmbunătățirea planificării și conducerii agriculturii. Ședința de lucru de la Comitetul Central al Partidului Comunist Român, 23 noiembrie 1970, în : România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, București, 1971, vol. 5, p. 252—253.

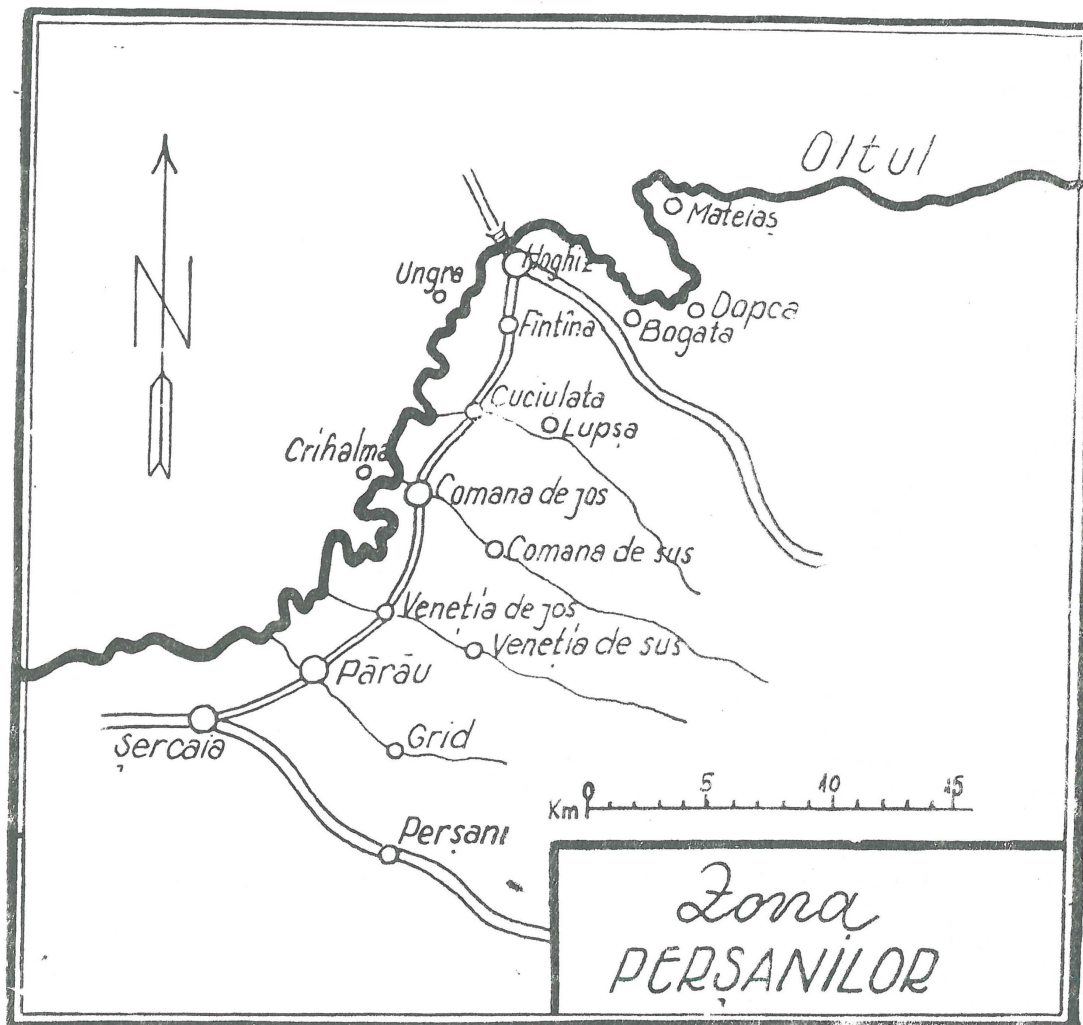

Fig. 1. Zona etnografică a zonei Persaniilor

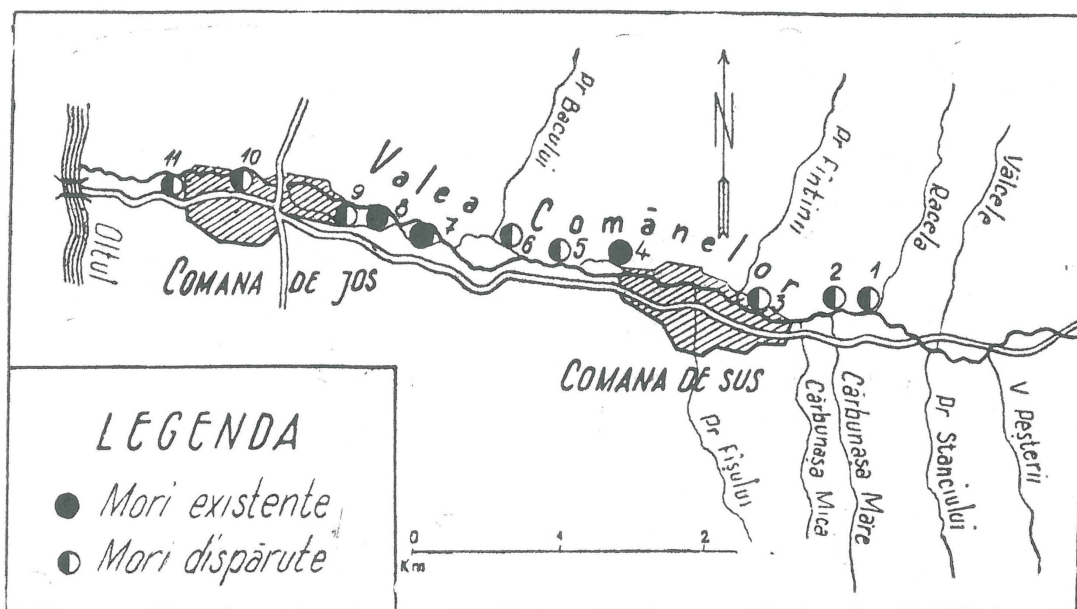

Fig. 2. Așezarea morilor de apă pe „Valea Comănelor“: 1. Moara lui Roman din „Tănărogu ferarului“ de la „Gura Racelii“, 2. Moara lui Sofronu lui Ustuluș „de sub fața Steigii“, 3. Moara comunală, fostă a lui Olălău, 4. Moara Gubernăteștilor, proprietar Nicolae Bușilă, 5. Moara „hai arsă din Unghiuri“, 6. Moara de la arini, proprietar Gheorge Pușcașu, 7. Moara Mijeștilor, proprietar Boțoni Imrea, 8. Moara lui Mihai Pușcaș, 9. Moara Conteștilor, proprietar Boțoni Gheorghe, 10. Moara ferarului „de sub curte“, 11. Moara lui Vlad

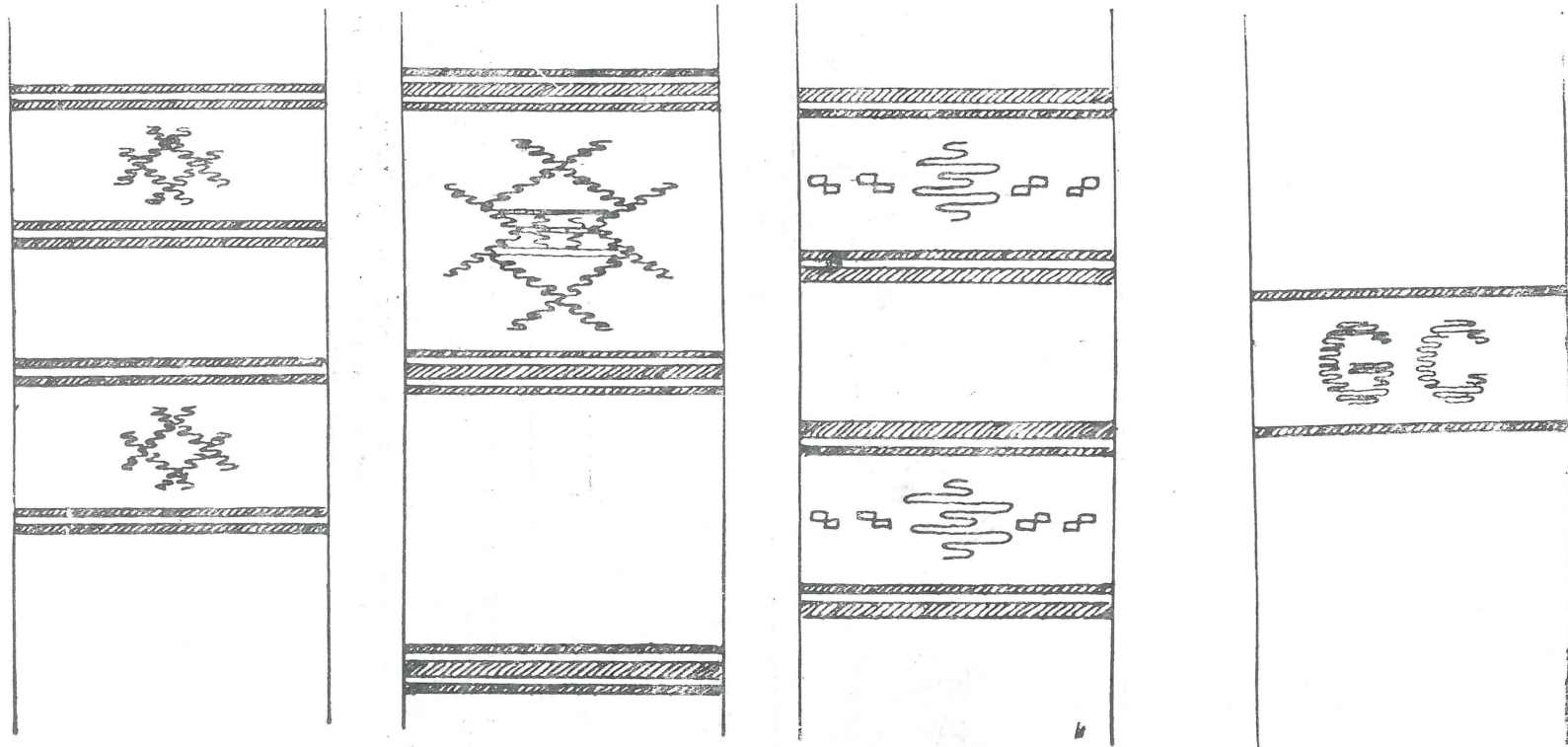

Fig. 3. Semne de proprietate pe sacii de moară

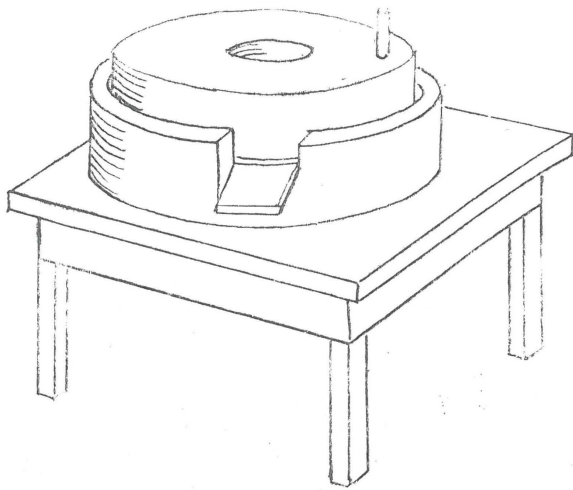

Fig. 4. Morișca acționată cu mîna

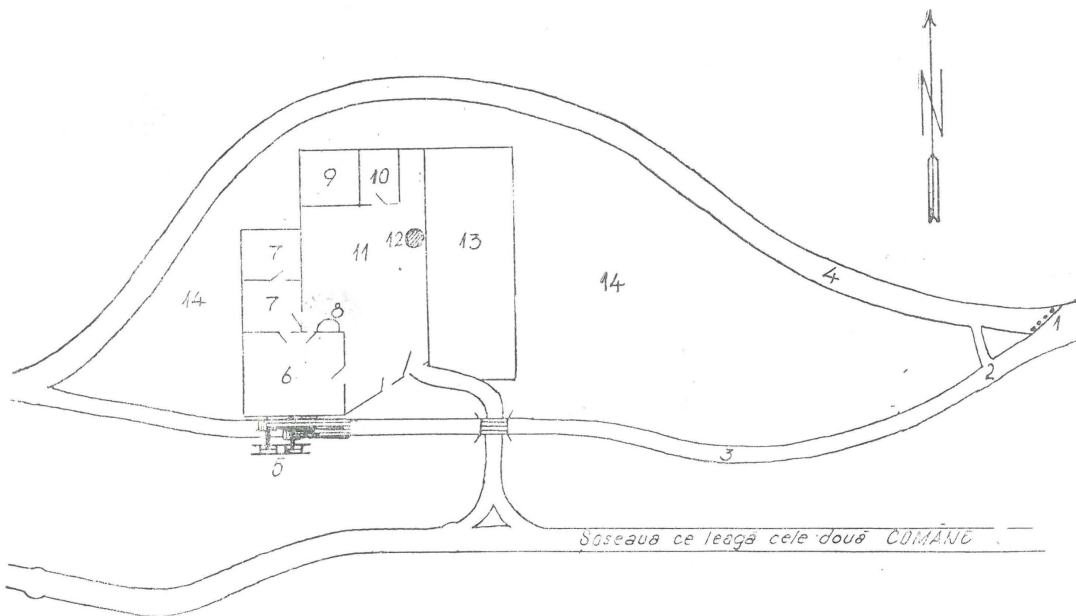

Fig. 5. Moara lui Gheorghe Niciu, așezare : 1. Leasa, 2. Sprenghi, 3. Iazul, 4. Valea, 5. Scocul pentru apă și roata morii, 6. Moara, 7. Locuința morarului, 8. Cuptorul de pâine, 9. Șopronul, 10. Grajd, 11. Curtea morii, 12. Fântină, 13. Grădină de zarzavaturi, 14. Grădina cu pomi.

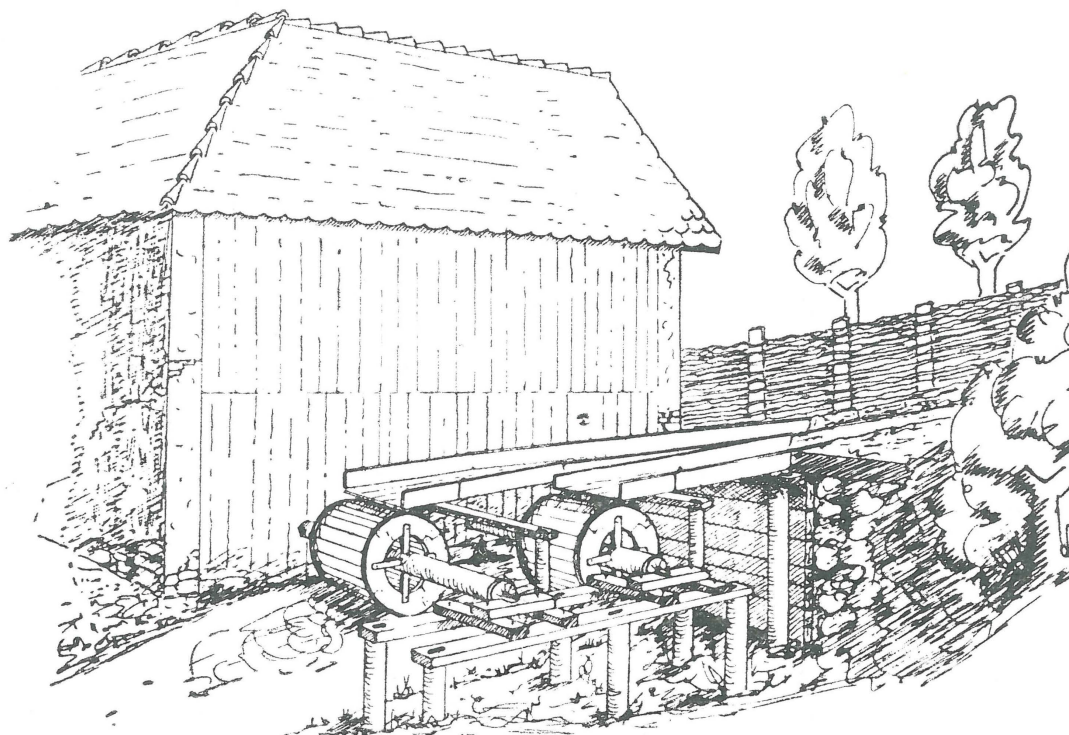

Fig. 6. Moara lui Gneorghe Nicu. Vedere generală

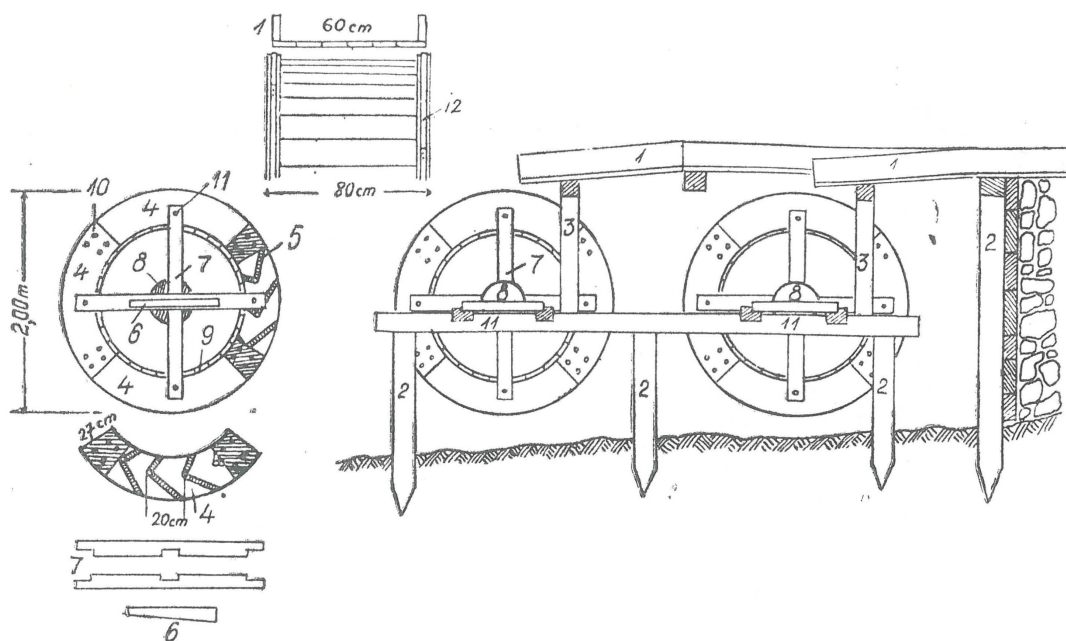

Fig. 7. Părțile componente ale unei roți de apă : 1. Scocul, 2. Sarampăi, 3. Picioarele scocului, 4. Colacii, 5. Cupele, 6. Peana, 7. Crucile, 8. Fusul, 10. Cuie de lemn, 11. Patul roților, 12. Raf.

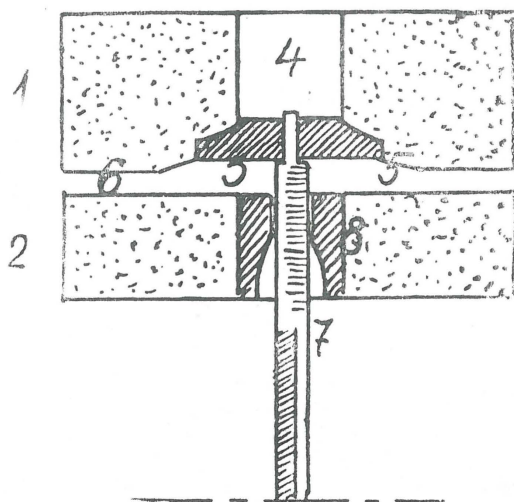

Fig. 8. Instalația de reglare a distanței dintre pietrele de moară

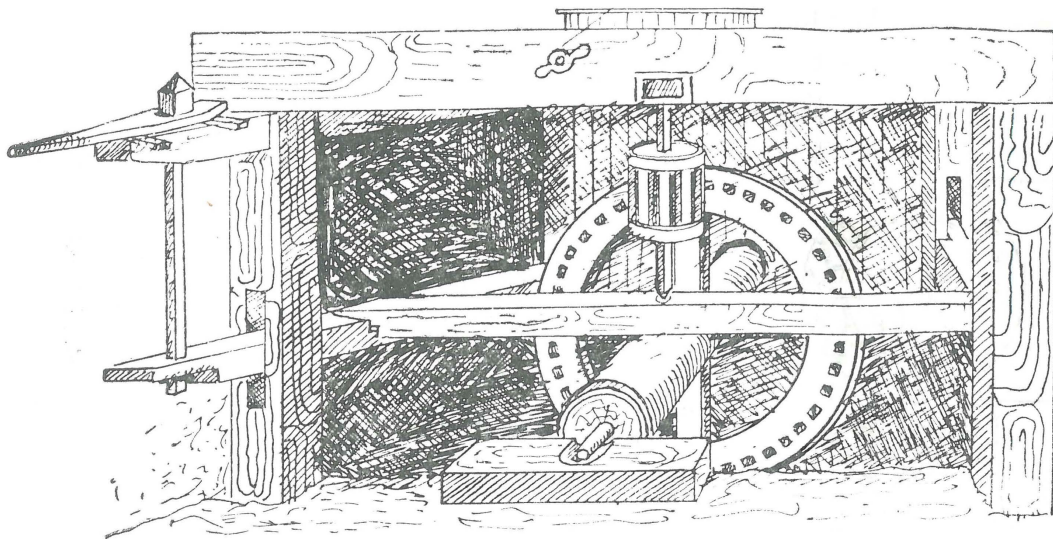
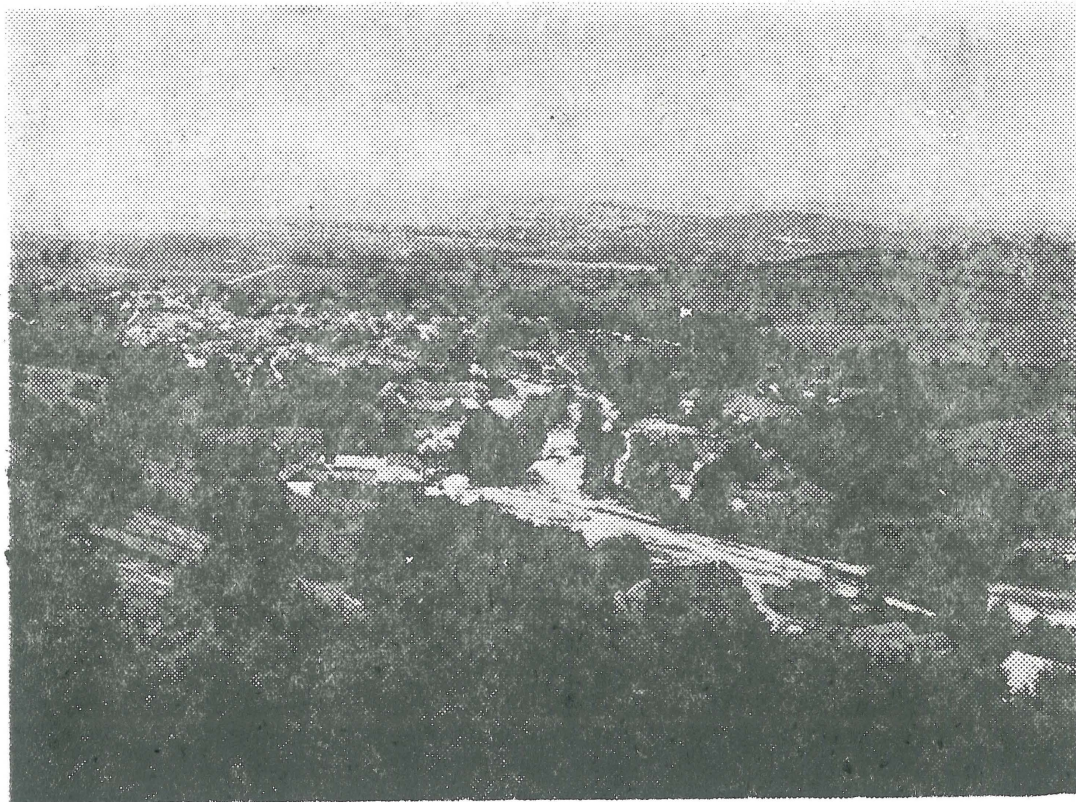

Fig. 9. Valul

Comăna de Jos (vedere generală)

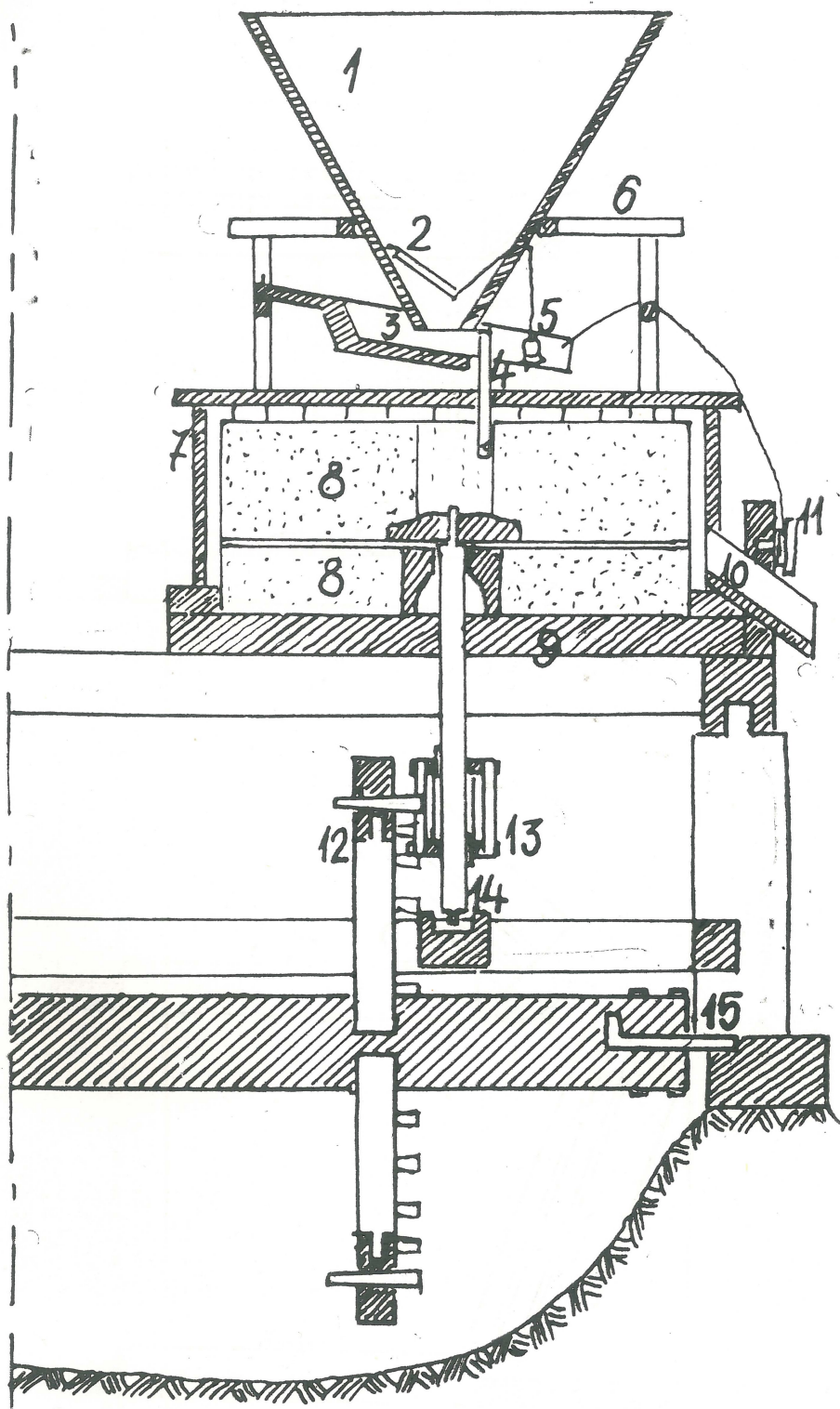

Fig. 11. Secțiunea instalației pentru măcinat: 1. Coșul, 2. Scindurica, 3. Corleful, 4. Titirezul, 5. Clopoțelul, 6. Scaunul coșul, 7. Veaca, 8. Pietrele, 9. Podul pietrelor, 10. Chioșcoia, 11. Regulatorul

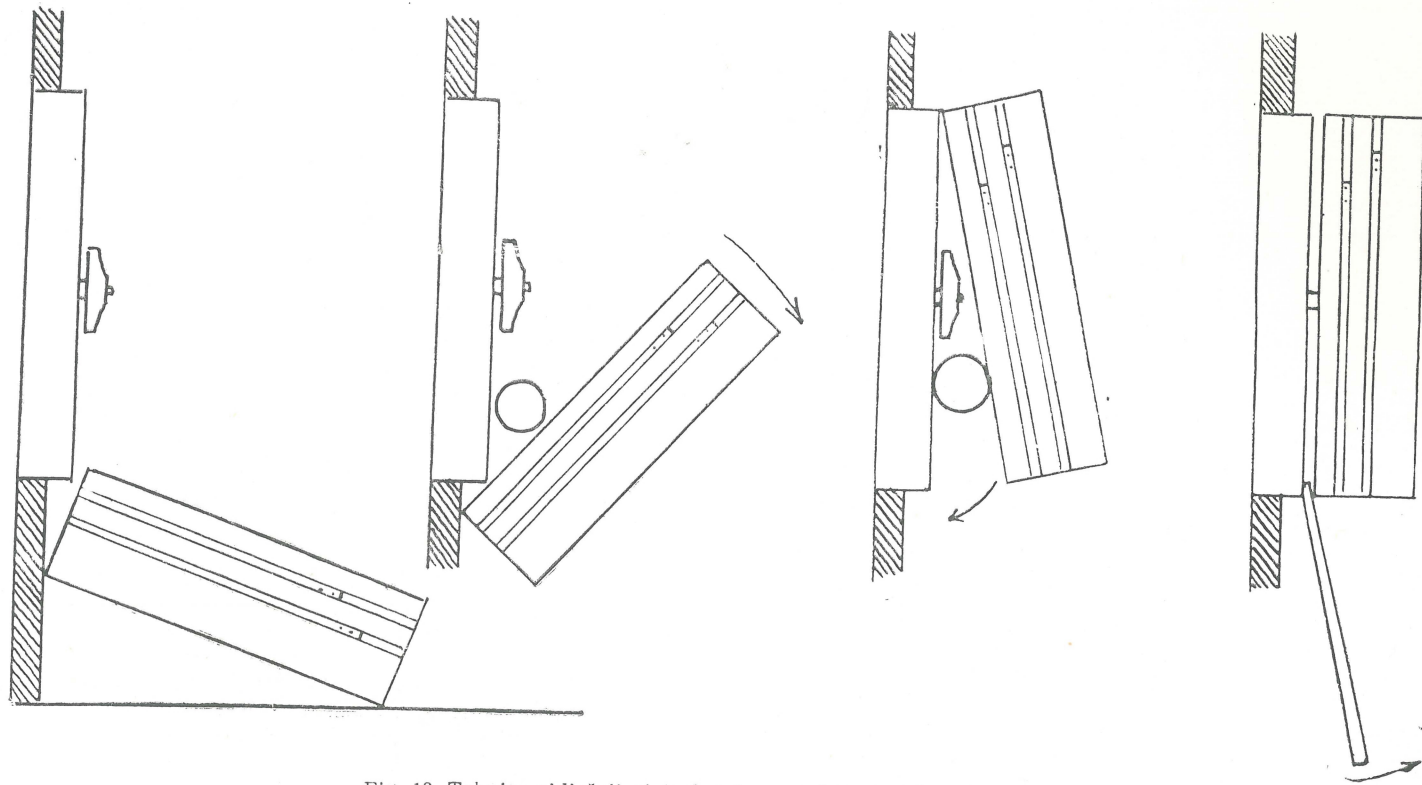

Fig. 13. Tehnica ridicării pietrelor de moară pentru frecat

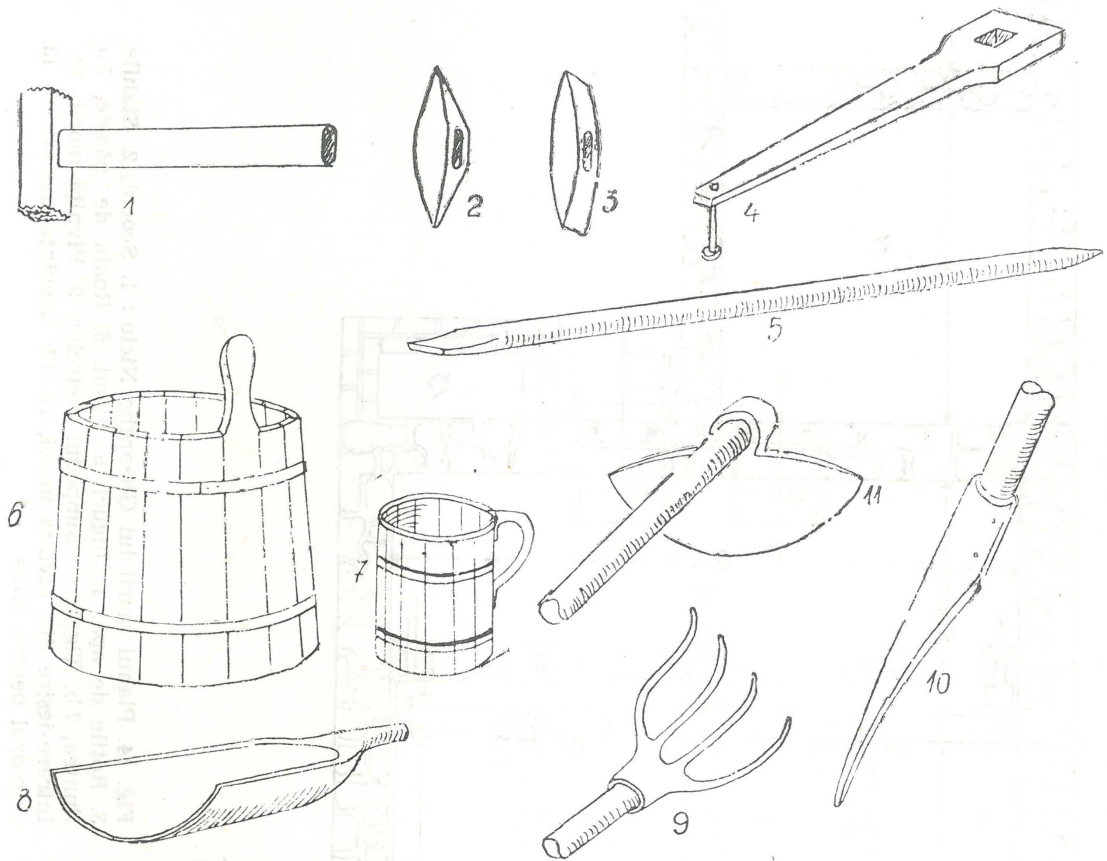

Fig. 12. Unelte și vase necesare morăritului : 1. Buzdugan, 2. Gheunoi, 3. Ciocan de frecat, 4. Tircălau, 5. Rud de lemn sau de fier pentru ridicat, 6. Ferdelă, 7. Cofă, 8. Lopătică, 9. Furcși, 10. Rezuș, 11. Sapă

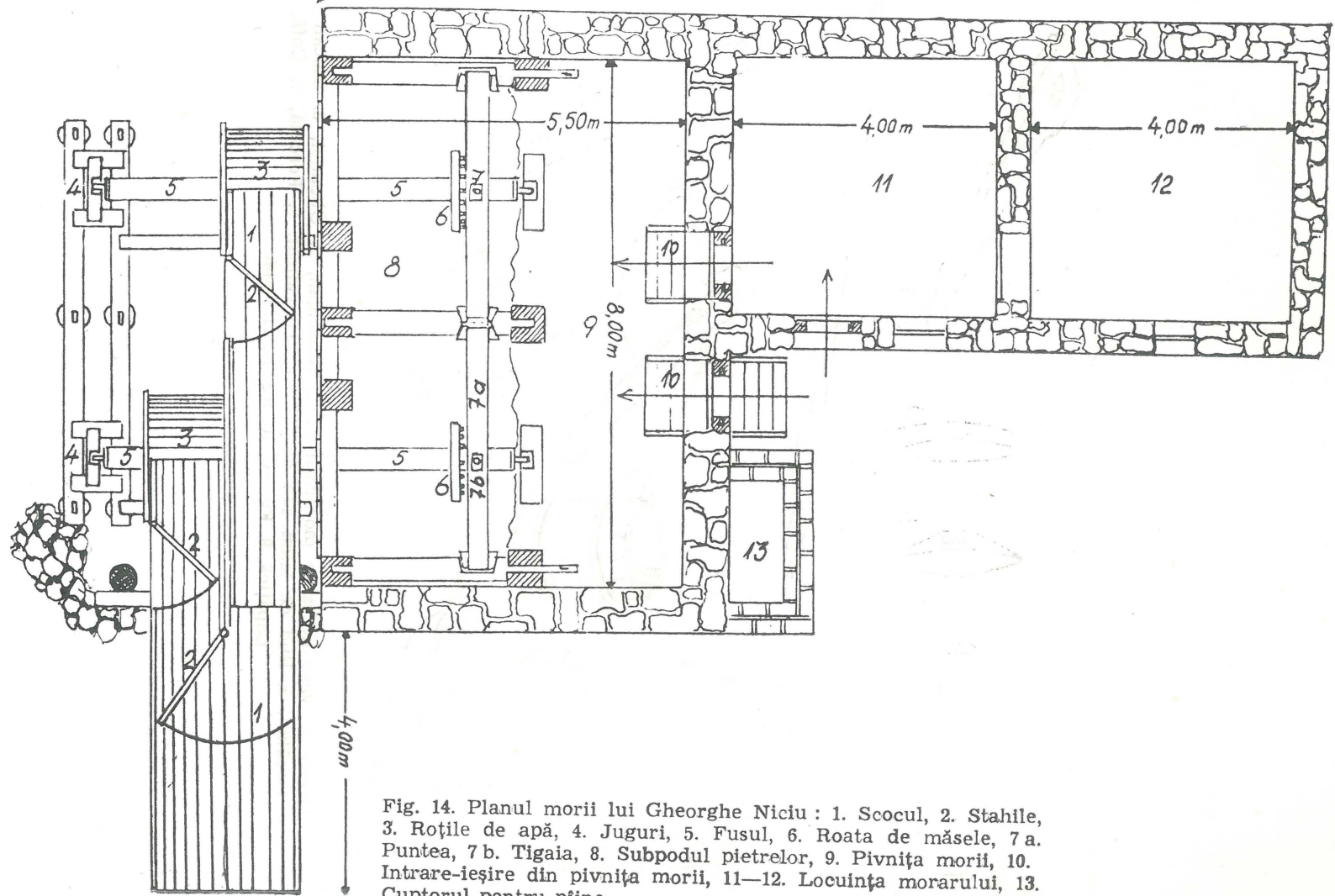

Fig. 14. Planul morii lui Gheorghe Nicu : 1. Scocul, 2. Stahile, 3. Roțile de apă, 4. Juguri, 5. Fusul, 6. Roata de măsele, 7 a. Puntea, 7 b. Tigaia, 8. Subpodul pietrelor, 9. Pivnița morii, 10. Intrare-ieșire din pivnița morii, 11—12. Locuința morarului, 13. Cuptorul pentru pîine

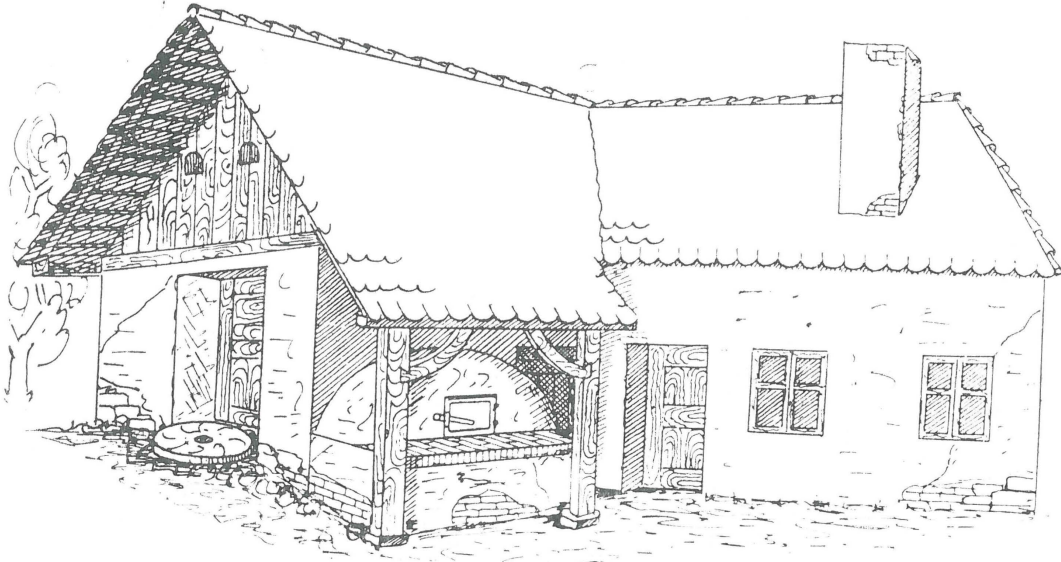

Fig. 15. Moara lui Gheorghe Niciu. Vedere din curte

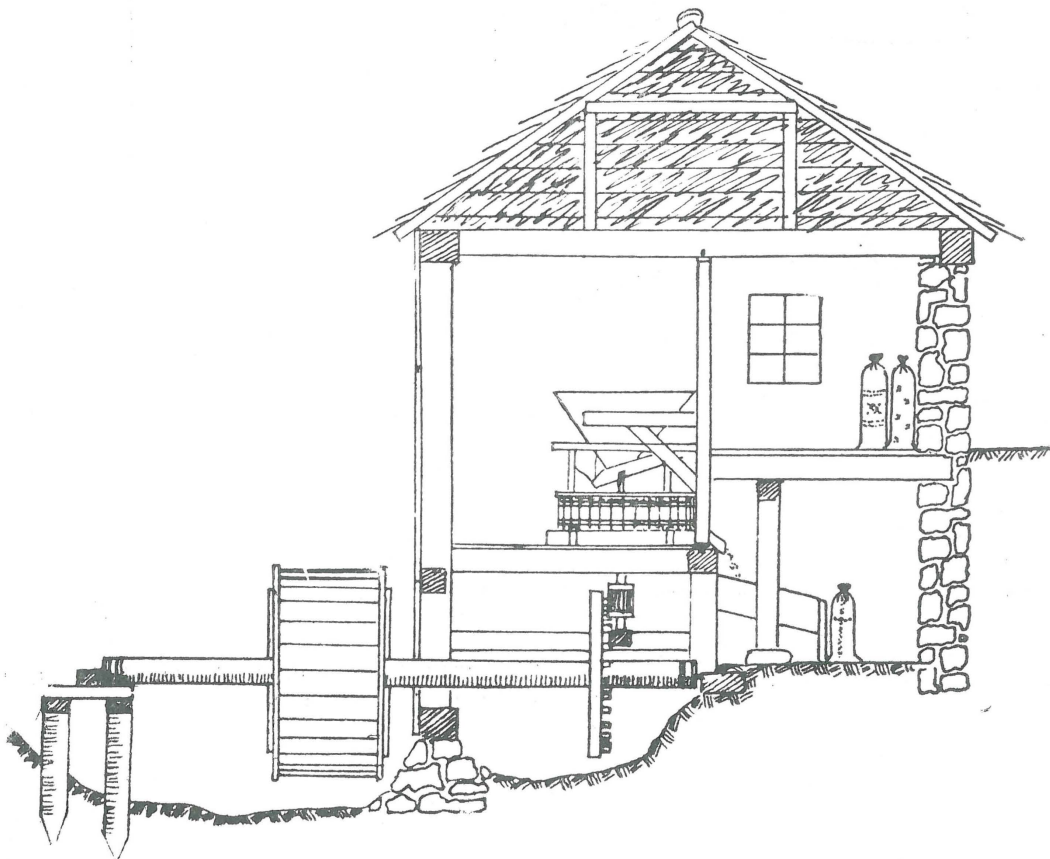

Fig. 16. Moara lui Gheorghe Niciu (secțiune)

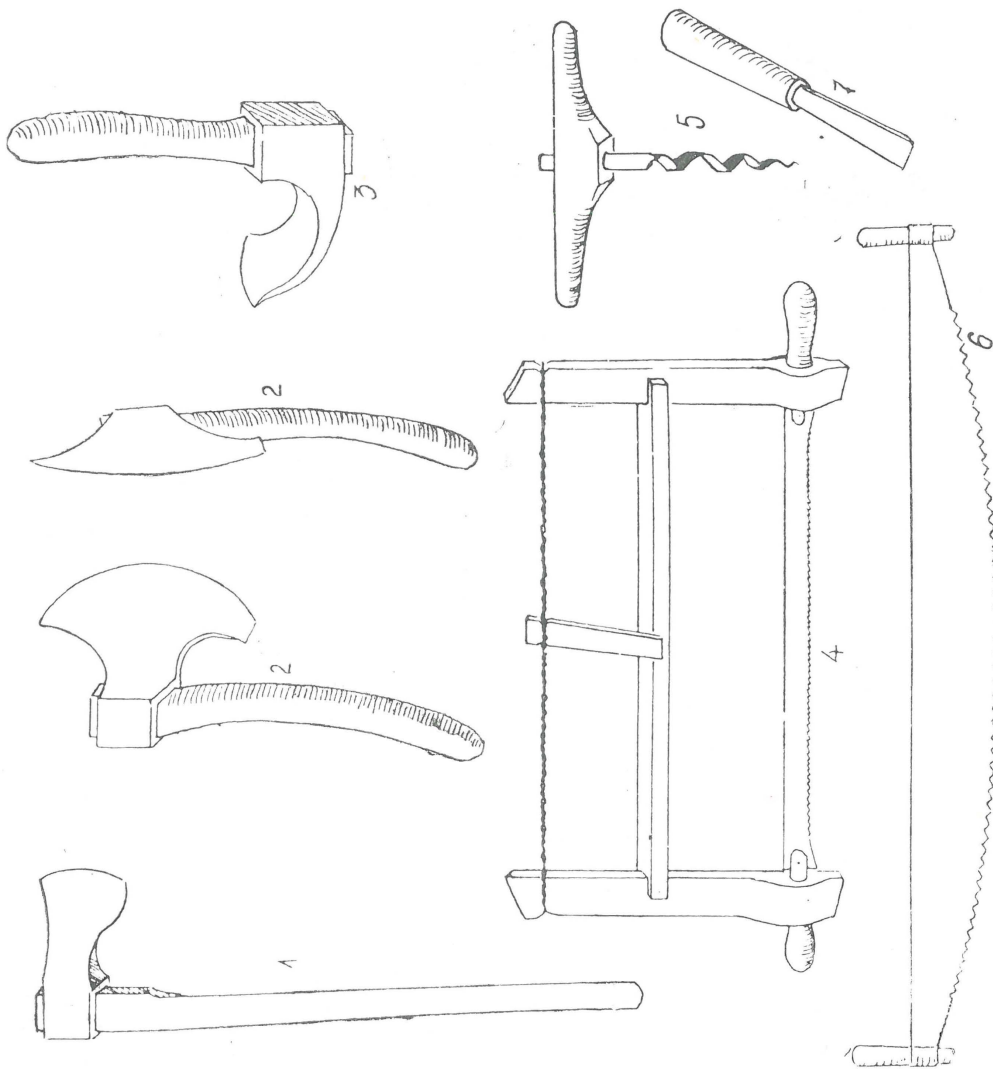

Fig. 17. Unelte pentru construit și reparat moara : 1. Secure, 2. Bardă, 3. Teslă, 4. Fereastră, 5. Sferdel, 6. Joagăr, 7. Rezuș